

NEMES ANDRÁS – | A soproni ferencesek kápolnája
GABRIELI GABRIELLA | és káptalanterme
(építéstörténeti vázlat)¹

A soproni ferences, később bencés, a köznyelvben csak Kecské templomnak nevezett épület a hozzá tartozó káptalanteremmel együtt a magyarországi gótikus építészet kiemelkedő alkotásai közé tartozik. Az épületegyüttest a 13. század 2. felében kezdik építeni. Folyamatos bővülése, átépítése a 18. század végéig tartott. A templom barokk berendezése szintén a kiemelkedő művészeti emlékek közé tartozik. A templomot és a kolostort az elmúlt két évtizedben gyökeresen megújították, számos eddig nem ismert műrészlet került elő a vakolatok és a föld alól. A templom a művészettörténetben betöltött szerepe mellett a magyar történelemnek is fontos szereplője volt a 17. században. Többször tartottak itt országgyűlést, király- és királyné-koronázást.

A ferences templom és kolostor évszázadok óta tárgya a soproni helytörténetírásnak. A kolostor szerzetesei a 18. században foglalták össze ismereteiket, ezekhez a 20. század elején társult az a néhány hiteles levéltári adat, amelyre a templom és a kolostor korai története támaszkodik. Ezeket a 19. század közepétől a művészettörténeti kutatás egészítette ki, amely a formai részletek elemzése segítségével határozta meg a templom és a kolostor keletkezésének és kialakításának történetét, s helyezte el azt a 13. századi magyarországi építmények sorában.² Az írott adatokat és a formák elemzését 1948-tól a falak kutatása s a régészeti feltárás egészítette ki új tényekkel. Az első ilyen feltárássra 1948 és 1951 között került sor, a káptalanterem helyreállításakor.³

A soproni ferencesek templomáról és kolostoráról a legkorábbi kutatási adatokat elsősorban Szakál Ernő jelentéseiből ismerhetjük.⁴ A modern kori épületkutatásnak a káptalanterem volt az egyik legkorábbi példája. Ezt követően

¹ A szerzők ezúton mondanak köszönetet Dávid Ferencnek a tanulmány gondos átolvasásáért és értékes tanácsaiért. A felmérési rajzokat Baranya Tamás készítette, akinek szintén hálásan köszönjük munkáját.

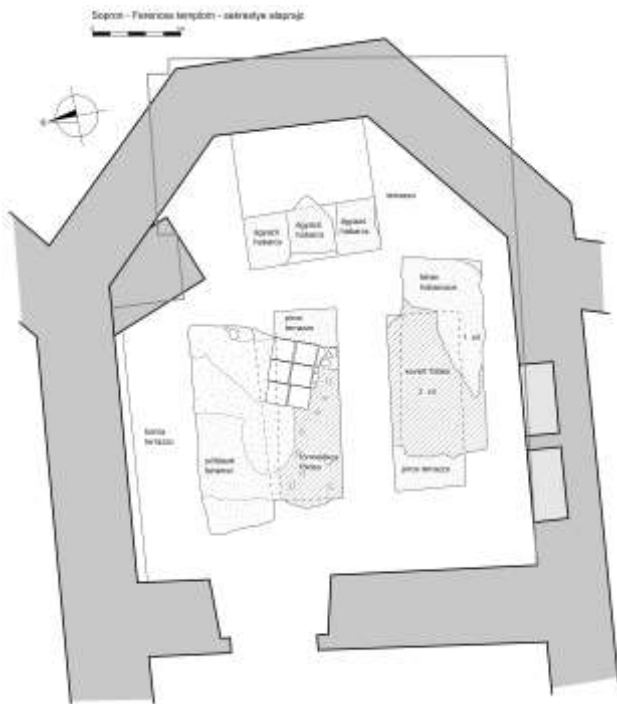
² A templom és a kolostor korai irodalmát Csatkai Endre állította össze: Sopron és környéke műemlékei. Szerk.: Dercsényi Dezső – Csatkai Endre Budapest, 1956. 270–276.

³ A káptalantermet Lux Kálmán tervei szerint állították helyre. A körestaurátori munkákat Szakál Ernő végezte, aki felügyelte a bontásokat, az előkerült kőrészletekből rekonstruálta a káptalanterem kerengőfalának gótikus körácsos ablakait, csúcsíves ajtaját és a középső kápolna keleti ablakát. Megfigyeléseinek értékelésében Gerő László és Dercsényi Dezső is részt vett. A megfigyelések éles kritikáját Csemegi József fogalmazta meg, akinek kéziratát azonban csak halála után közölte a Soproni Szemle v.12.jegyzet A megfigyeléseket Entz Géza belefoglalta a káptalanteremről írott topográfiai címszavába: Csatkai – Dercsényi i.m. 270–276.

⁴ A restaurálás menetéről árnyalt képet kapunk Szakál Ernő, Gallus László és Dercsényi Dezső jelentéseiből. Szakál Ernő anyagát több fénykép is kiegészíti. Ezek a fotók nyújtják a legtöbb információt. Kultúrtörténeti érdekesség Dr. Házi Jenő levele Szakál Ernőhöz, melyben a soproni ferencesekkel kapcsolatos kutatásairól számol be. Akkor a középkorra vonatkozó eredményt nem ért el. A vonatkozó jelentések a KÖH tervtárában találhatóak 25686., 35926., 35939., 36307. és 38795. szám alatt.

a kolostornak ezen a részén nem voltak helyreállítási munkák.⁵ Az épület belső tereinek vizsgálata 1996-ban kezdődött a káptalanteremtől délre eső helyiség kutatásával, majd 2005-ben a templom sekrestyéjének és előterének a falkutatásával és az ásatásával folytatódott (1–3. ábra).⁶ Ezt követően 2011 tavaszán – a helyreállítással párhuzamosan – kisebb ásatásra és falkutatásra kerülhetett sor a káptalanterem két oldalkápolnájában.⁷

Rövid tanulmányunk a káptalanterem és annak két oldalán elhelyezkedő téregységek (északon a sekrestye-kápolna, délen egy alárendelt szerepű helyiség) feldolgozására vállalkozott. A másfél évtizedes munka során így rekonstruálhatjuk a tárgyalt épületrész történetét.

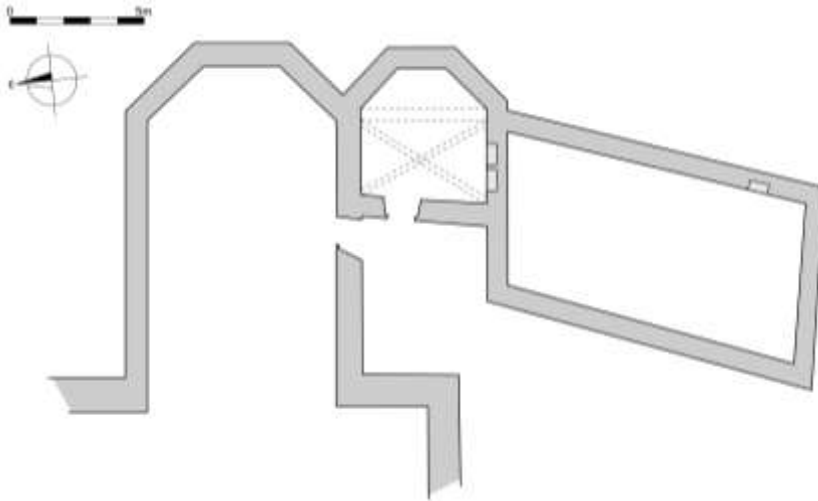
1. ábra. Sopron, ferences templom. A sekrestye ásatási alaprajza

⁵ A kolostor homlokzatait 1964-ben megújították Szakál Ernő és Dávid Ferenc közreműködése mellett, a templommal a '70-es évek elején, a toronnyal 1984–1988 közt foglalkoztak. A kutatást Dávid Ferenc, Tóth Sándor, Bartos György végezte, a helyreállító építész-tervező Sedlmayr János volt.

⁶ Időközben 1996–2003 közt a kolostor megújításával párhuzamosan régészeti és falkutatás is zajlott. Régész: Gabrieli Gabriella, művészettörténész: Bartos György és Nemes András volt.

⁷ Soproni Múzeum Régészeti Adattár (SMRA) 1416-os leltári szám alatt.

templomot, vagy kápolnát, ahol Isten dicséretét végezheték, majd a rendtagok számára szálláshelyeket, étkezőt és közösségi helyet építettek. A legkorábbi kolostorból Sopronban a kápolna (a templom szentélyével szomszédos helyiség), valamint a – jórészt a ma is meglévő káptalanteremmel azonos helyen fekvő – káptalanterem és annak dél felé egykor továbbnyúló része maradt fenn – igaz, nem a ma látható formában.⁸ Falaik vastagságából ítélve ez az első kolostorkezdemény emeletes lehetett. A szálláshelyek (cellák) feltehetőleg a káptalanterem fölött voltak, ahova a mai kerengő északkeleti sarkában állt külső lépcsőn lehetett feljutni.

4. ábra. Sopron, ferences templom. Kápolna és káptalanterem 1260 körül

A kápolna építésekor már számoltak a templom létrejöttével is – hiszen közös az egyik faluk – de a szentély beboltozását még nem tervezték, hiszen nem építettek támpillért. A kápolna maga boltozott volt, bordái a konzolok tanúsága szerint egyszerűek, talán élszedettek lehettek. A boltozatsarkokat alátámasztó konzolokat vörös csíkkal festették körbe. A diadalív is egyszerű heveder volt, alá a hevedereknél szélesebb konzolokat készítettek. A kápolna szentélyének az alaprajza sokszögletű volt a feltárt alapfalak tanúsága szerint (1. ábra). A boltozatát nem ismerjük. A szentélyben tört kövekből falazott oltármenza állt, egy lépcsőfokon. A kápolna hajójának a boltozatát alátámasztó konzolok közül

⁸ Az építéstörténeti kutatásoknak az érthető leírása nem egyszerű dolog. Az épület egyes részleteit az égtájak segítségével jelöljük meg. A soproni ferences templom a középkori építési hagyományoknak megfelelően nagyjából keletelt, s az alaprajzainkon a szentély záradéka esik keletre. A leírásunkban többnyire a kolostor belsejéből nézzük az objektumot. A keleti oldal a Kolostor utcai, a nyugati a kolostorudvar és a Templom utca iránya, az északi irány a Fő tér felé esik, a déli pedig a Széchenyi tér felé.

háromnak a lefaragott töve megmaradt a sarkokban, egyedül a délkeleti semmisült meg a fal 18. századi megvésésekor. A diadalívet tartó konzol nyugati felén kisebb konzol helyezkedett el, minden bizonnyal erre támaszkodott a harántborda. Ezek alapján a kápolna hajójába bordás keresztboltozatot kell elképzelnünk.⁹ A kápolna középkori bejárata fennmaradt, csak magasztították a barokk korban.

5. ábra. Sopron, ferences templom.
Falfülke a legkorábbi káptalanteremben. Fotó: Nemes András

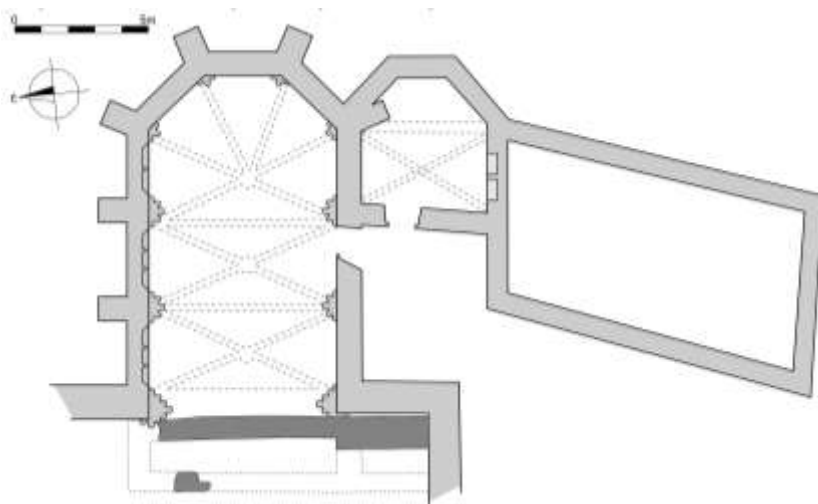
A káptalanterem szerényebb volt ebben a korszakában. Pillérek nem álltak benne, mennyezete sík lefedéssel záródott, valószínűleg deszkaborítással. Északi fala festett volt, erről az 1948-ban kezdődött első helyreállítás során az északkeleti sarokban fennmaradt töredék tanúskodott, ami akkor a kivitelezés során sajnos megsemmisült.¹⁰ A terem mérete a mainál nagyobb volt, dél felé elhúzódott, a

⁹ Itt mondok köszönetet Sarkadi Márton kollégámnak, aki a konzol részletformájára felhívta a figyelmemet. Ez alapján tudtuk a boltozat elméleti rekonstrukcióját elvégezni.

¹⁰ Dercsényi Dezső jelentése 1951. IV. 5-ről. A legfontosabb részlet idézete: „Az egyik konzol mellett (az északkeleti konzolról van szó N.A.) pár négyzetcentiméternyi középkori falképtöredék került elő. A töredék egy alak ruhájának alsó része és egy feliratból származó betűből állott. A töredéknek különösen az adott

mai múzeum-bolt helyiséget is magába foglalta. Ennek a teremrésznek az északkeleti sarkában megmaradt egy fülke töredéke, a helyiség járószintjéhez képest viszonylag magasan. Mivel közösségi célú helyiségről van szó, felolvasófülkéként azonosítottuk – jobb híján (5. ábra). A fülkétől keletre húzódó falat 1780 körül, a barokk lépcső építéskor a járószintnél is mélyebbre bontották vissza. A fülkét köpenyfal mögé rejtették, az így kialakított falpillér a barokk boltozatot tartja. A káptalanterem 1260 körül egyterű volt, a keleti oldalon még nem álltak kápolnák.

1280 körül (6. ábra) termódosulás történt a templom építésében. Az új elképzelés szerint a szentélyt a ma is fennálló bordás keresztboltozattal boltozták be. Ennek gyámolítására támpillérekre volt szükség. Ezért a már fennálló kápolna terébe a diadalív vonalába beleépítették a szentély délkeleti támpilléret. Ez a megoldás a kápolna terét jelentősen megváltoztatta, de még hosszú évszázadokig így használták. Ennek a támpillérnak a déli oldalában szentségházat alakítottak ki. A fülke hátfala és az ajtót tartó csaplyukak a kváderekben megmaradtak.

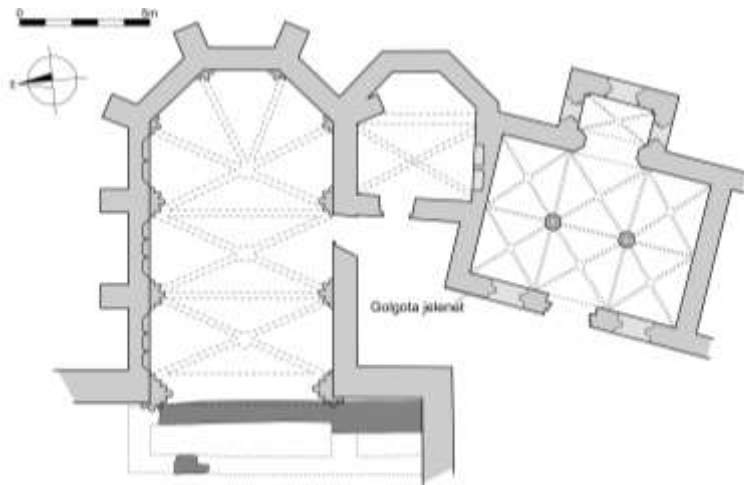
6. ábra. Sopron, ferences templom. Kápolna és káptalanterem 1280 körül. A sötétebb tónusú alapfalak az egykori szentélyrekesztő (lettner) alapozását jelölik.

Később – az időszakot nem tudtuk megállapítani – a pillér délnyugati sarkába egy lavabo kialakításához megvésték azt. Erre az időszakra tehető az első temetkezés a kápolnában. A sírgödört téglával kifalazták, kialakították a temetkezés helyét. Ezt követően a téglavörös teraszt megújították. Amennyiben

művészettörténeti jelentőséget, hogy világosan bizonyította a gyámkövek későbbi behelyezését.” KÖH Tervtár 25686. számú dokumentáció részlete.

a kápolna északi és a templom déli fala közti ív nyitott volt – amit még ma sem tudunk eldönteni – akkor ezt az ívet erre az időszakra már befalazták.

1340 táján (7. ábra) a káptalantermet a mai formájához már közel hasonlóra alakították át. Új déli falat kapott, a korábbinál közel három méterrel északabbra. Az északi falát pedig jelentősen megvésték, az északnyugati sarkát újra is építették.¹¹ Erre azért volt szükség, mert a korábbi tér sarkai nem derékszöveget zártak be, a terem alaprajza trapezoid volt, a bordás keresztboltozatok kialakításához pedig szabályos, derékszögű sarkokkal bíró tér létrehozására volt szükség.

7. ábra. Sopron, ferences templom. Kápolna és káptalanterem 1340 körül

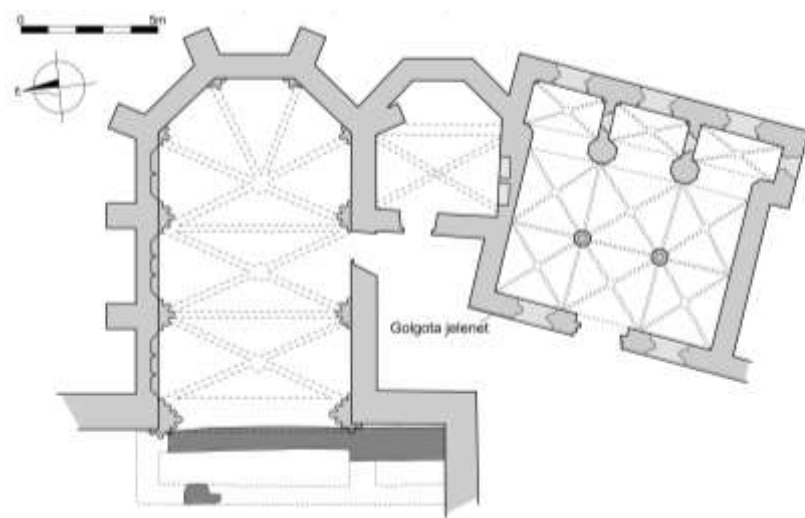
Ekkor építették meg a boltozatot tartó két szabadon álló, nyolcszögletű pillért, valamint a középső kápolnát három ablakkal. Ennek a kápolnának a keleti ablaka olyan volt, amilyennek ma látjuk, a két oldalsó ablaknak akkor még külső bélletprofiljai voltak. Ezeket nem sokkal később lefaragták (2–3. ábra). Ha figyelembe vesszük, hogy a templomhajó déli oldalának keleti ablaka – formája tanúsága szerint – már a 14. század elején készülhetett,¹² akkor azt kell mondanunk, hogy a kápolna–templom–káptalanterem tömbjén 1260 tájtól egészen

¹¹ A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Fényképtárának 31.195 negatív számú fotója. Az északi fal a középkonzoltól kissé nyugatra függőleges elválást mutat. Ettől kelet felé a fal szabálytalan, a megvésés nyomai láthatók rajta. 2002 őszén a kerengő feltárásakor a káptalanterem nyugati fala alatt előkerült a korábbi északnyugati sarok alapárka, amit homokos földdel töltöttek be. Az alapfalat kiszedték. (A kutatók megfigyelése) Ez egyben arra is utal, hogy a káptalanterem mai kerengő-fala nem teljesen egyezik az 1260 körül épült fal vonalával. A korábbi alapfal árkat másként nem láthattuk volna.

¹² A téma részletes feldolgozását Tóth Sándor tollából olvashatjuk. Tóth Sándor: Egy gótikus építészeti részletmegoldás történetéhez. SSz. 30 (1976), 329–344.

1340-ig folyamatos építkezés zajlott. 1340 körül került a megújított káptalanterem nyugati, bejárati falának külső, a kerengő felé eső homlokzatára a közelmúltban előkerült Golgota-jelenet. A falképen a kereszten függő Krisztus két oldalán Mária és Szent János apostol alakját láthatjuk, a két donátor kisebb formában megfestett alakjával. (A kép jobb oldala a 15. század közepe táján semmisülhetett meg a kerengőben zajló átépítés miatt.) Hangsúlyozni kell, hogy amikor a freskó készült, akkor már a káptalanterem előtt folyosó húzódott.

1360 és 1406 közt (8. ábra) a káptalantermet további két kápolnával bővítették.¹³ Először az északi kápolnát építették fel. Áttörték a terem keleti falát, a középső kápolna északi falát megvésték, elvékonyították, hogy nagyobb teret nyerjenek. Az új kápolna északi falát a 13. századi, ös-kápolna poligonális szentélyfalához építették hozzá. Ezt a 2011-es kutatás egyértelműen bizonyította.

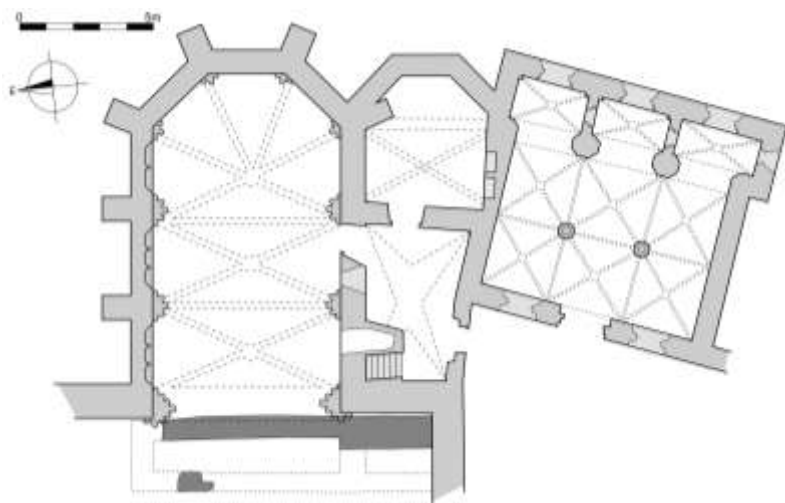
8. ábra. Sopron, ferences templom. Kápolna és káptalanterem 1360–1400 körül

Az új mellékkápolnát a káptalanteremmel összekötő hevedert és a boltozatának a bordáit a már meglévő falsarkokba vésték be, több helyen

¹³ Csemegi József a Soproni Szemlében részletesen elemzi a káptalanterem építéstörténetét a már említett rövid és nem minden részletre kiterjedő jelentések alapján. Következtetései nagyrészt ma is helytállóak. Helyesen ismerte fel, hogy a két oldalkápolna a középsőhöz képest később épült meg. Azt is helyesen következtette ki, hogy az Agendorfer-kápolna később készülhetett el, mint az északi. Abban viszont tévedett – igaz, hogy falkutatási eredmények nem is álltak rendelkezésére –, hogy a középső kápolna a legkorábbi periódushoz tartozik. Ez 2011-ben egyértelműen kiderült; ez a rész a terem boltozatával egyidős, tehát 1340 táján épült. Az a megállapítása is téves, miszerint a kápolnákat a teremtől elválasztó hevederek még egy külön periódusban készültek. A káptalanterem 13. századi keleti falából valójában csak a középkápolna diadalívét tartó pillérek falmagja maradt meg, valamint az Agendorfer-kápolna nyugati falának déli szakasza. Ez az a részlet, melynek déli végében fennmaradt a „felolvasó fülsze” részlete. Csemegi József: Mikor épült a soproni volt ferences kolostor káptalanterem? SSz. 17 (1963), 97–115.

megsértve a korábbi faragványokat. Nem sokkal ezután, de legkésőbb 1406-ban, hasonló módon épült meg a déli, az Agendorfer (Dági) kápolna. Ezt a kápolnát a boltozaton látható zárókő címerábrája alapján köthetjük az Agendorfer családhoz. A név a mai Ágfalva német nevéből származik.¹⁴ A művészettörténeti szakirodalomban a kápolna építését az 1400-as évek elejére teszik. Ezt II. Agendorfer Márton „jelentékeny hagyatékához” kötik. Mollay Károly kimutatta, hogy a hagyaték a Várarók menti Boldogasszony templomra vonatkozik, a ferencesekre II. Márton „csuhára 5 dénárfontot, apja és saját lelki üdvéért pedig misealapítványra két hússzékének a jövedelmét és gyümölcsösét hagyja”. Ebből a hagyatékából túlzás a kápolna építésére következtetni.¹⁵ Ennek a kápolnának a boltozatát másképpen oldották meg, mint az északiét. Itt nem építettek a sarkokba faloszlopokat, a bordák indítását a felmenő falakba faragták bele. Mivel a kolostor az Agendorfer kápolnától délre még jóval keskenyebb volt, mint ma, ezért a kápolna dél felé is kapott ablakot.

A 15. század közepe táján (9. ábra) falképekkel látták el a káptalanterem mellékkápolnáit. Az északi kápolnában figurális falképek, a déliben függőymintás falfestés töredékeit láthatjuk. Ugyanekkor kifestették a boltozati bordákat és a középső nagy térrel összekötő hevedereket is.

9. ábra. Sopron, ferences templom. Kápolna és káptalanterem 1450 körül

A bordák kifestéséből csak nagyon halvány töredékek maradtak fenn. Erre az időszakra tehető az őskápolna padlójának javítása is. A 2005-ös feltárás során a kutatók azt tapasztalták, hogy a 13. században készült kápolnába a megépülés

¹⁴ Mollay Károly: Névtudomány és várostörténet Dágtól Ágfalváig (1195–1416). SSz. 15 (1961), 114–130, 193–200.

¹⁵ Mollay: i.m. 126.

után viszonylag hamar két sírgödöröt ástak, melyek közül a délre elhelyezkedőt téglával falazták körül. Ez még a 13. században készülhetett. A másik sírgödör ettől északra helyezkedett el.¹⁶

Erre az időszakra tehető a templom melletti, az ősi kápolna előterének lezárása, boltozattal való ellátása. Ezt a szabálytalan L alaprajzú térséget, amely a kerengő nyúlványa volt, s amelyből a templom szentélyébe és az ősi kápolnába nyílt bejárás a kerengőtől új fallal választották el, amelyben persze ajtót is kialakítottak. Az új helyiséget borda nélküli csillagboltozattal fedték le. A korábban említett Golgota jelenet bal oldala ekkor már fal mögé került, a jobb oldalát pedig ekkor semmisítik meg.¹⁷ A helyiség délnyugati sarkába csigalépcsőt építettek, amely a szentélyrekesztő (lettner) tetejére nyíló ajtóhoz vezetett. Azt nem tudjuk eldönteni, hogy ez a lépcsőépítés egy korábbi, az emeletre vezető szerkezet megújítását jelenti-e, vagy teljesen új építmény. Tény, hogy a lettner emeleti kijárata a földszintről ezen a lépcsőn volt megközelíthető. Ugyanekkor a szentélybe vezető ajtó kávéit mintegy 20 cm-rel kelet felé helyezték át – számunkra ismeretlen okból. Az új boltozat és a kerengő felé épített fal miatt a helyiség a 15. század közepétől kevés fényt kapott. Ezért a templom szentélyfalát áttörve, abba egy mérnöves, befele erősen tölcseresedő bevilágító ablakot helyeztek el. A szentélyből így elegendő fény juthatott ebbe a helyiségbe is.

A 16. század elején a káptalanteremben Háromkirályok oltáráról hallunk.¹⁸ Nem dönthető el biztonsággal, hogy ez azonos-e a kolostor emeletén említett, 1492-ben emelt oltárral, vagy egy másikról szerezhattünk így tudomást. Tény, hogy az 1948-as helyreállításkor több reneszánsz faragvány töredéke került elő a felbontott padlóoltétsból.¹⁹

Temetkezések a káptalanteremben

1552-től a káptalantermet ravatalozó kápolnaként említik. Azt nem tudjuk, hogy ekkor már temetkeztek-e ide, de az tény, hogy a 17. században 3 kriptá is létesült ebben a térben.²⁰ Valószínűleg középen helyezkedett el a Sárkány család sírboltja. Ők a Siebenburgerekkel álltak rokonságban és a közeli Storno-ház is a tulajdonukban volt.²¹ Kriptájuk 1753-ra már feledésbe merült. A terem déli oldalán

¹⁶ Ezt követően – talán a sok használatból – a terazzo-padló annyira megkopott, hogy lapos téglákkal több helyütt és több ízben is javítani kellett.

¹⁷ Erre az időre tehető a kolostor kerengőjének kiépítése is. Az építkezésre sok hagyományozás, végrendelet utal. A 15. század közepe a kezdete lehetett a későgótikus átépítésnek, vége már a 16. század elejére is átnyúlott. Vö. Csatkai i.m. 254.

¹⁸ Balogh Jolán: Renaissance oltár Sopronban. SSz. 16 (1962), 144–146.

¹⁹ Bartos György: Oltár töredékei a soproni egykori ferences (ma bencés) rendházból (katalóguscikk). In: Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század). Szerkesztette: Mikó Árpád és Verő Mária. Budapest, 2008. 204–206. a vonatkozó korábbi irodalommal.

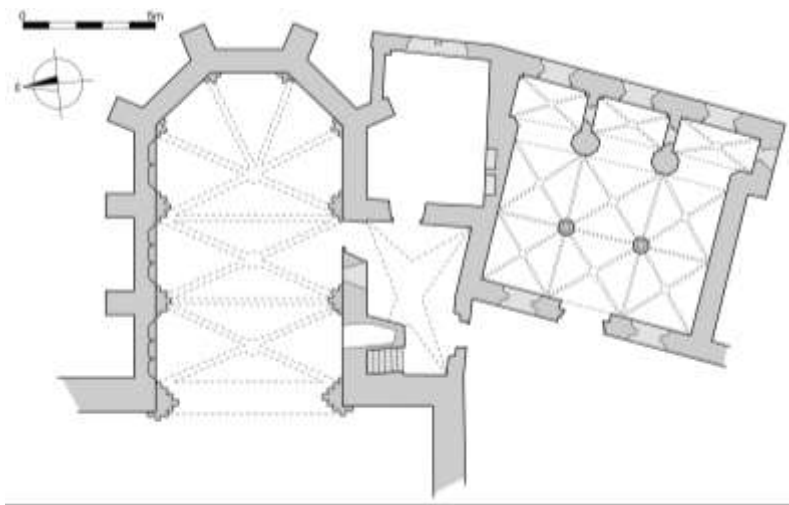
²⁰ Bán János: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939. 411–412. Bán a káptalanterem kriptáit Kusman Daniel: Liber Notamentorum 1692 és Dominkovics Modestus: Manuductio ad regulare Gubernium 1753 alapján helyesen azonosította, de más kripták esetében téved is. A templom szentélyének északi falába elhelyezett sárkányos kölaphoz Sárkány-kriptát kötött, pedig az nem lehetséges. A kölap egy jóval korábbi, 14. század eleji tumbának készült sír maradványa. A Sárkány család ekkor még nem mutatható ki Sopronban.

²¹ Dávid Ferenc – Goda Károly – Thirring Gusztáv: Sopron belvárosának házai és háztulajdonosai 1488–1939. Sopron, 2008. 163.

a nyugati fal közelében épült a Sennyei család kriptája, egy 18. századi tudósítás szerint 1661-ben. A sírbolt fedlapja ma a káptalanterem előtt a kerengő falába befalazva látható. 1668-ban készült az Esterházy család kriptája.²² Esterházy Mihály gróf, ezredes temetkezett ide, aki 1686-ban Buda ostrománál vesztette életét. De korábban már itt talált végső nyughelyet három felesége is: Darabos Mária, Hölgyi Kata és Perényi Borbála.²³ Ez a síremlék is fennmaradt, ugyancsak a kerengőben, a káptalanteremmel szemben található.

A 17. század első harmadában a tér ugyanolyan sárga csillagos kifestést kapott, mint a templom boltozata. A 2011-es helyreállítás során a kibontott nyugati ablakok bétletében néhány csillagot sikerült is feltárni.

1661-ben sekrestyévé alakították a középkori kápolnát (10. ábra). A ferencesek ekkor azt kérték a város tanácsától, hogy engedélyezze számukra a kolostor falának kiegyenesítését, a már meglévő homlokvonalhoz igazítását.²⁴ Az engedély birtokában lebontották a poligonális szentélyt és fél-egy méterrel keletebbre helyezték a homlokzati falat, felhasználva a középkori kvádereket, benne 1661-es évszámmal ellátott kökeretes ikerablakot helyeznek el. Az ablak későreneszansz-korabarokk díszítést kapott. Ugyanekkor az új sekrestye padlózatát is megemelték, a kolostor járószintjéhez igazították. Ekkor került a föld alá az egykori kápolna vörös mészköből készült küszöbe is. A sekrestyét téglával burkolták.

²² A kripta fedlapja eredeti helyzetében Szakál Ernő dokumentációjában tanulmányozható. Fotóját a KÖH fényképtár pozitív gyűjteményben a 29.575-ös szám alatt találhatjuk.

²³ Barcza Leánder bencés tanár kézirata a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár kézirattárában található, jelzete: BK 665/II. Címe: A soproni bencés templom és székház (Adatok főleg a templom történetéhez Sz. Ferenc halálának 700 éves jubileuma alkalmából). Írta: Barcza Leánder dr. Itt mondunk köszönetet Dr. Sólmos Szilveszter és Dr. Bánhegyi Miksa néhai bencés atyáknak, akik felhívták figyelmünket a kézíratra és segítettek kutatásunkat.

²⁴ Csatkai: i.m. 254.

10. ábra. Sopron, ferences templom. Kápolna és káptalanterem 1661-ben. A szentélyrekesztő lebontása is erre az időszakra tehető.

1743-ban kezdődött és egészen az 1787-es feloszlatásig tartott a kolostor átépítése. Ennek során falazták körbe a terem gótikus pilléreit és alakították át a gótikus ablakokat félköríves barokk nyílásokká. A pillérek megerősítésére a megnövekedett teher miatt volt szükség.²⁵ Az eddig egyemeletes épület ekkor még egy, második emeletet kapott. A pillérek körbefalazása eltüntette azok faragványait, megváltoztatta a gótikus tér arányait. A terem padlóját is felmagasították az adott kolostorszinthez. Ugyanekkor a káptalanterem bejárati falában a gótikus ablakok helyén egy-egy ajtót nyitottak.²⁶ A káptalanterem boltozatait Dorffmaister István festette ki, 1779 körül.²⁷ A feloszlatás után a káptalanterem másfél évszázadig nem nyert méltó funkciót, lomtárként használták.

1780-ban alakították át az 1661-ben készült sekrestyét is. A középkori fülkék közül a keletit befalazták, benne egy iratot helyeztek el az akkor itt élt szerzetesek és laikus fráterek névsorával,²⁸ amelyből egyebek mellett megtudjuk, hogy ekkor Eugenius Kósa (Kósa Jenő) volt a provincialis.

Anno 1780 Conventus hicce Soproniensis ex toto reparatus est, quo tempore cum reliquis et sacristia haecce similiter renovata est.

Existente pro tunc Ministro Provinciali Adm[odo] R[evere]ndo Patre Eugenio Kósa.

Gvardiano P[at]re Hermenegildo Grinschneck

Vicario P[at]re Andrea Pohl.

M[agistro] P[at]re Romano Vinisperger con[ciona]tore Ernexito

M[agistro] P[at]re Innocentio Mayer con[ciona]tore festivo et catheceta norm[alis]

M[agistro] P[at]re Francisco Marschal con[ciona]tore Dominicali

M[agistro] P[at]re Moyse Matusek professore scholae normalis

P[at]re Vito Adam

P[at]re Caeciliano Farkas

P[at]re Casparo Maidon

P[at]re Theodoro Vörös

P[at]re Innocentio Toth nunc 2^{dum} novitiatum

P[at]re Apollinari Krechmar sacristae con[vic]tus

²⁵ A körbefalazott támpillérekről és a káptalanteremről készült alaprajz Csemegi idézett művében tanulmányozható. Csemegi i.m. 100.

²⁶ Ezeket az ajtókat Szakál Ernő bontotta ki a falból, majd a nyílást befalaztatta. Az ajtók faragott szárköveit a befalazásba építették be, a szemöldökkövek a Soproni Múzeum gyűjteményébe kerültek. Leltári számuk SOM-KP.69.18.1-2

²⁷ 1779-ben a kolostor lépcsőházának kupolaképét festette. Erre az időre tehető a templom orgonakarzatán látható két grisaille kép, ami szintén az ő nevéhez köthető. Lángi József hívta fel a figyelmet a káptalanterem homlokzatán talált díszítőfestés töredékekre, valamint a két világháború közt még ismert és több helyen is reprodukált, ugyanott látható boltozatfestésre. Jó okkal föltehető, hogy ezeket is Dorffmaister műhelye készítette. A megjegyzésért itt mondunk köszönetet Lángi Józsefnek. Vö. Stephan Dorffmaister pinxit, Szerk. Kostyál László és Zsámbéky Monika. Kiállítási katalógus 1997. H.n.(Szombathely) 22.

²⁸ A dokumentum a Soproni Múzeum történeti kéziratárában található, leltározására később kerül sor. A szöveg olvasatáért és értelmezésért Kelemen Istvánnak és Szilágyi Csabának tartozunk köszönettel.

P[atre] Demeterio Kludovacz
P[atre] Bartholomaeo Horváth
P[atre] Chrysogono Meinhart
P[atre] Hugolino Rachsáni
P[atre] Nepomuceno Szabo
P[atre] Arsenio Entres
P[atre] Augustino Kis

Fratribus clericis

Fr[atr]e Benno Kruch
Fr[atr]e Colonan[n]o Kestler
Fr[atr]e Macario Lippovics
Fr[atr]e Stanislao Cziglani
Fr[atr]e Arsenio Eichelman

Fratribus Laicis

Fr[atr]e Ferdinando coco, Fr[atr]e Josepho organist[a], Fr[atr]e Hilario sartore, Fr[atr]e Medardo vietore, Fr[atr]e Fidele vietore, Fr[atr]e Conrado fabro, Fr[atr]e Eustachio fabro, Fr[atr]e Aegidio arculat[ore], Fr[atr]e Rocho murario, Fr[atr]e Mauritio murario et Fr[atr]e Luca chirurgo con[vic]tum pro tunc inhabitantibus.

Syndico con[vic]tus existente pro tunc Perilustri D[omi]no Xaverio Ehrlinger quibus omnibus Deus det vitam longevam, post hac autem Requiem Sempiternam.

Megépítették a rozettákkal díszített kettős cseh süveg boltozatot, újra megemelték a padlószintet és a templom benyúló középkori támpillérét átfaragták, hogy az merőlegesen nyúljon ki a falból. A 13. századi kápolnából kialakított sekrestye nem is változott 2005-ig, az ekkor végzett ásatást követően 2011-ig nem használták. Helyreállítása és ma látható formája ekkor készült. Sajnos a diadalív jelzésére készített műkőív mérete nem mondható hitelesnek, nagyban rontja a szép gótikus-barokk tér arányát.²⁹

1948-1952 között zajlott a gótikus káptalanterem műemléki helyreállítása. Az első és második emeleten vasgerendákkal váltották ki a barokk falak terhelését, hogy a karcsú 14. századi pilléreket újra kibonthassák. A barokk ablakok falzatában megtalálták a középkori ablakok mérműveinek töredékeit, ezekből Szakál Ernő – a helyreállítás vezető restaurátora – rekonstruálta a középkori nyílásokat. Tervezte a nyugati ablakok helyreállítását is, de erre statikai okok miatt nem került sor, pontosabban a kibontott ablaknyílásokat visszafalazták és csak körvonalukat karcolták be a vakolatba. Sajnos ekkor semmisült meg a terem 17. és 18. századi kifestése is. Akkor még a középkori részleteket – ha csak töredékesen is maradtak fenn – sokkal nagyobb becsben tartották, mint a barokk kor emlékeit, még ha azok jobb állapotúak voltak is. Ezért a boltozatokon ma csak a 15. századi festés halvány nyomai láthatók, néhol a 17. századi bordafestésekkel keveredve. Szakál Ernő megemlíti, hogy a helyreállításkor 5 padlóréteget különböztettek meg. A legkorábbi egy törtköves, habarcsba rakott réteg volt, ami az egykori

²⁹ Építész-tervező Horváth Dénes, a műszaki ellenőr Bella János és Vigh József voltak. A kivitelezést a Laki Épületszobrász Zrt. végezte.

kápolna terazzojaival egyezhetett meg. Ezt követően négyzetes padló téglából burkolat készült rozettás téglabélyegekkal. Ez a padló szint tartozhatott az 1340-es átépítéshez. Sajnos Szakálék ezt a burkolatot állították helyre, de a legkorábbi, 1260 körüli állapot szintjén, ezzel kissé hamis térarányokat hoztak létre. A káptalanteremben ezt követően a Soproni Múzeum anyagából középkori kőtarat rendeztek be, ami egészen 2001-ig fennállt. Az északi falon ma is látható két köemlék. Az egyik a templom tornyáról 1890 táján levett és másolattal helyettesített kecskés (Gaissel) címer, a másik a káptalanterem középső keleti ablakának megmaradt mérműveit bemutató rekonstrukció.

2003-ban új, kerámialapokból készült burkolatot kapott a tér, most már a 14. századi állapotnak megfelelő szinten. Sajnos ekkor a burkolat minőségével voltak gondok.

2011-ben kibontották a befalazott nyugati ablakokat, mérműveiket és roncsolt szárköveiket Szakál Ernő rekonstrukciós rajzai szerint műkövel kiegészítették. A padlóburkolat is megújult. Most a 13. századi terazzót rekonstruálták a 14. századi járószinten.³⁰

A kápolna datálásához

A gazdagon díszített káptalanterem keletkezésének időpontját, faragványainak stíluskörét már többen is meghatározták.³¹ Ez még nem történhetett meg a templom melletti kápolna részletformáival. Mivel a helyiség ma egyértelműen a legkorábbi fragmentuma az épületegyüttesnek, ezért az analógiáit az 1280-nál korábbi anyagban kell keresni. A történeti és a művészettörténeti szakirodalom 1280 körülre teszi a templom felépültét. Az egyik adat két ferences szerzetes tanúskodását említi 1278-ból, a másik adat – bár a 18. század 2. feléből való – de a kolostor alapítását 1280-ban történtenek mondja.³² Mint alább látni fogjuk, a ferencesek soproni letelepedését ennél korábbra kell tennünk. Egyedül a konzolok részletformájából indulhatunk ki, mert a boltozatok nem maradtak fenn, egyéb részletet pedig nem ismerünk.³³ A konzolokhoz a kerci kolostor káptalantermének boltozatmaradványát kell említenünk. Ide sorolhatjuk a budai Dísz tér 4-5. szám alatti lakóház ülőfülkéinek konzoljait is. Némi módosulással,

³⁰ A templom és az általunk tárgyalt kolostorrészlet helyreállításának kritikáját a Műemlékvédelem című folyóiratban olvashatjuk: Haris Andrea: Értékvédelem vagy újdonságérték? A soproni bencés templom XXI. századi „műemlékvédelme”. In: Műemlékvédelem LV. (2011/3), 215–221.

³¹ Galavics Géza – Marosi Ernő – Mikó Árpád – Wehli Tünde: Magyar művészet a kezdetektől 1800-ig. Budapest, 2001. 113.

³² Csatkai i.m. 252.

³³ A kápolnahajó boltozatához analógiaként a lékai vár kápolnáját említhetjük talán, de csak a bordák metszetét illetően. Ide sorolhatjuk még a jáki templom É-i oldalhajójának boltozatát is, melyről tudjuk, hogy a tatárjárás után készült el. Jákhöz: Valter Ilona: Romanische Sakralbauten Westpannoniens. Eisenstadt, 1985, 144. A lékai vár kápolnához: Gerevich Tibor: Magyarország románkori emlékei. Budapest, 1938, 126., ill. Entz Géza: Gótikus építészet Magyarországon. Budapest, 1974. 21. számú fotó.

de ugyanebbe a konzolrendszerbe sorolhatók a sopronhorpácsi templom D-i árkádívének K felé néző fejezetei.³⁴

Az analógiaként felsorolt emlékművek közös jellemzője, hogy valamennyi a tatárjárás után épült. Földrajzi szétszórtságuk arra utal, hogy a közös gyökeret még nem sikerült megtalálni. Azt viszont elmondhatjuk, hogy a ferencesek soproni megjelenését közel egy emberöltővel korábbra kell datálnunk – még ha okleveles adatok ezt nem is támasztják alá jelenleg. Elsősorban településmorfológiai vizsgálatok alapján ugyanerre a következtetésre jut Szende Katalin is. A soproni belváros utcarendszerének kialakulását, vele együtt a ferencesek telkének kijelölését 1250 körülre datálja.³⁵

A középkori kolostorok építését rendszerint a keleti traktusok felépítésével kezdték el, a templomok szentélyével, a kolostoroknak a szentélyhez kapcsolódó szárnyával. Mind a szentélyek kialakításának, mind a káptalanterem elhelyezésének és formálásának erős hagyománya alakult ki, amelyet a 13. században kialakuló kolduló-rendek fölhasználhattak kolostoraik építésekor. A szentély és a káptalanterem között azonban nagyon sokféle alaprajzú és sokféle funkciójú helyiséget találunk.³⁶ A soproni példa azért fontos, mert benne a megtelepedés fontos aktusát dokumentálhattuk: azt a kápolnát, amelyet a szentélyfalakkal együtt alapoztak, de kisebb mérete miatt hamar fölépíthettek, s amely így a káptalanterem első, egyszerű változatával és a fölötte elhelyezett dormitóriummal elláthatta a kolostor minden fontos funkcióját még azelőtt, hogy a nagyméretű és összetett együttes fölépült volna.

Tanulmányunkkal mind az eddig ismeretlen kápolna, mind a káptalanterem építéstörténetét kívánjuk árnyalni, adalékot szolgáltatva ezzel a középkori szabad királyi város építéstörténetéhez.

³⁴ Galavics – Marosi – Mikó – Wehli: i.m. 65. A konzolokhoz: Gerevich: i.m. LXXXIV tábla, Entz: i.m. 10. számú kép. Lapidarium Hungaricum. Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye. 3. Győr-Moson-Sopron megye I. Sopronhorpács, plébániatemplom. Írta: Bazsó Gábor. Budapest, 1995, 72., 75., 153. számú fotók.

³⁵ Magyar Várostörténeti atlasz 1. Sopron. Összeáll. Jankó Ferenc Kücsán József és Szende Katalin, Sopron, 2010. 16.

³⁶ Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon – Tanulmányok. Szerk: Haris Andrea. Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1994.